

A U T O R E F E R A T Y

Sylwia Hadrysiak

Łódź

Organizacje piłsudczykowskie w okupowanej Polsce w latach 1939–1945. Struktury — działalność — programy*

Klęska wrześniowa rozbiła działające w kraju w okresie dwudziestolecia międzywojennego struktury partii i ugrupowań politycznych. Funkcjonujące w podziemiu siły polityczne nie były ich prostą kontynuacją. Organizacje konspiracyjne działające w okresie okupacji reprezentowały kilka dominujących w Polsce obozów czy też nurtów. W obrębie jednego kierunku działało wiele ugrupowań. Tematem pracy stał się nurt piłsudczykowski reprezentowany przez trzy główne organizacje polityczne: Obóz Polski Walczącej (dalej OPW), Konwent Organizacji Niepodległościowych (dalej KON) oraz grupę „Olgierda”. Historycy zajmujący się dziejami Polski Podziemnej różnie definiują środowisko będące spuścizną formacji politycznej rządzącej w Polsce w latach 1926–1939. Niektórzy, jak np. Kazimierz Przybysz czy Wojciech Wrzesiński, działające w podziemiu OPW, KON i grupę „Olgierda” nazywają organizacjami sanacyjnymi, inni, np. Eugeniusz Ponczek, określają to środowisko mianem postpiłsudczykowskiego. Jeszcze inni, jak np. Bronisław Pasierb, nazywają te ugrupowania obozem piłsudczyków i sanacji. Autorka, przychylając się do opinii Marka Gałęzowskiego, uważa, że najtrafniejszym określeniem dla tego nurtu polskiej sceny politycznej jest miano obozu piłsudczykowskiego. Cechą wyróżniającą to środowisko było odwoływanie się do dominującej przed 1939 r. „ideologii państwowej”, co wyrażać się miało w przedkładaniu interesów państwa nad dobro społeczeństwa. Do rangi wartości najważniejszych podniesiono walkę o niepodległe państwo polskie. Afirmacja państwa i eksponowanie jego dobra znalazły wyraz w koncepcjach ustrojowych i społeczno-gospodarczych. Prezentowane w pracy organizacje piłsudczykowskie charakteryzowało też podtrzymywanie legendy Józefa Piłsudskiego, którego wychwalano i stawiano za wzór osobowy dla przyszłych pokoleń Polaków. W jego kulcie

* Praca napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Nartonowicz-Kot (Wydział Filozoficzno-Historyczny Uniwersytetu Łódzkiego). Obrona odbyła się 13 XI 2008 r. Recenzenci: prof. dr hab. Tadeusz Dubicki, dr hab. Leszek Olejnik.

proponowano wychowywać młodzież. Dla działaczy tych ugrupowań marszałek J. Piłsudski pozostawał nauczycielem narodu, wielkim i zwycięskim wodzem oraz trzeźwym i przewidującym politykiem. Piłsudczyków trzech wyżej wymienionych organizacji łączyła też wspólna przeszłość legionowo-peowiacka. Przeważająca większość członków tych organizacji należała do Polskiej Organizacji Wojskowej, następnie walczyła w Legionach Polskich, często w I Brygadzie. Duża grupa działaczy wstąpiła później do Wojska Polskiego i brała udział w wojnie polsko-bolszewickiej.

Zanim doszło do powstania trzech głównych piłsudczykowskich organizacji politycznych, wielu wybitnych przedstawicieli tego nurtu znalazło się po klęsce wrześniowej w Rumunii i na Węgrzech. W Rumunii skupili się oni wokół internowanego Edwarda Śmigłego-Rydza, a na Węgrzech wokół byłego wiceministra komunikacji mjr. Juliana Piaseckiego, który był organizatorem ucieczki marszałka z Rumunii na Węgry, a następnie przygotował jego przeprawę do kraju. Środowisko piłsudczykowskie zgrupowane na Węgrzech nie było jednolite. Już wówczas zarysował się podział na dwie grupy: skupioną wokół J. Piaseckiego i drugą — wokół byłego dyrektora Instytutu Józefa Piłsudskiego ppłk. Wacława Lipińskiego. Spory między nimi dotyczyły charakteru tworzonej organizacji, oceny działań E. Śmigłego-Rydza jako Naczelnego Wodza i jego miejsca w tym ugrupowaniu. Jesienią 1941 r. i wiosną 1942 r. w ślad za marszałkiem do kraju przedostała się część przebywających w Budapeszcie od września 1939 r. piłsudczyków.

Większość piłsudczyków po klęsce wrześniowej pozostała w kraju i zaangażowała się w budowę jednej z pierwszych organizacji wojskowo-politycznych: Służby Zwycięstwu Polski (dalej SZP). Wśród nich byli: kpt. Zygmunt Hempel, były minister spraw wewnętrznych, wojewoda wołyński i łódzki Henryk Józewski, mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki, ppłk Franciszek Edward Pfeiffer, mjr Mikołaj Dolanowski, ppłk Kazimierz Stamirowski i por. Krzysztof Siedlecki. Przedwojenna opozycja w postaci socjalistów, ludowców, narodowców i Frontu Morges, która po wrześniu 1939 r. doszła do władzy z gen. Władysławem Sikorskim na czele, chciała wyeliminować piłsudczyków z pracy w Związku Walki Zbrojnej (dalej ZWZ). Wymuszone — ze względu na poglądy i przedwojenną działalność — odejście H. Józewskiego i Z. Hempla z ZWZ spowodowało, że wokół nich tworzyły się grupy, które rozpoczynały swoje funkcjonowanie od wydawania pism. Działalność piłsudczyków w początkach okupacji hitlerowskiej nie ograniczała się tylko do Warszawy. Wiele inicjatyw zrodziło się na Kresach Wschodnich. Tamtejsi działacze włączyli się do budowy Dowództw Wojewódzkich SZP. Oprócz tego tworzyli własne organizacje. Wśród nich był w Wilnie mjr Władysław Kamiński, założyciel Komitetu Walki o Wyzwolenie, i ekonomista, były minister reform rolnych prof. Witold Staniewicz, twórca Obozu Niepodległościowego. We Lwowie aktywnie działali płk Jan Sokołowski i mjr Aleksander Klotz, którzy po odejściu z ZWZ założyli organizację Wierni Polsce, zwaną też od pseudonimu płk. J. Sokołowskiego grupą „Trzaski”. Część znalazła się w organizacjach sytuowanych przez historyków w innych nurtach polskiego podziemia. Tworzyli oni zaliczane do obozu demokratycznego Komendę Obrońców Polski i Związek Odbudowy Rzeczypospolitej oraz umiejscawianą w obozie ludowym Chłopską Organizację Wolności „Raclawice”.

Piłsudczykom, mimo odwoływania się do wspólnej przeszłości i lidera, jakim był J. Piłsudski, na skutek podziałów, konfliktów, różnic ideowo-programowych nie udało się stworzyć jednolitej organizacji. Od wiosny 1940 r. działała skupiona wokół H. Józewskiego grupa „Olgerda”. Przełomowy dla działalności piłsudczyków w kraju był rok 1942, kiedy to doszło do powstania dwóch największych w tym nurcie organizacji. W sierpniu tego roku powstał kierowany przez J. Piaseckiego OPW. Korzenie tej organizacji sięgają pobytu

E. Śmigłego–Rydzę w Budapeszcie. Tam też narodziła się nazwa ugrupowania, przysięga i podstawy deklaracji ideowej. Natomiast w październiku powstał KON kierowany przez Z. Hempla. Z tą organizacją związał się przybyły z Węgier w marcu 1942 r. W. Lipiński.

Okres wojny i okupacji charakteryzował się nie tylko wysiłkiem zbrojnym, ale również cechowała go sfera działań intelektualnych. Na potrzebę rozważań o przeszłości, teraźniejszości, a zwłaszcza przyszłości Polski wskazywały wszystkie nurty i ośrodki myśli politycznej. Od niemal pierwszych dni po wojnie obronnej Polski w 1939 r. rozpoczął się rozrachunek z przeszłością oraz poszukiwanie lepszych rozwiązań na powojenną przyszłość. Działalność organizacji piłsudczykowskich, przejawiająca się głównie w wydawaniu prasy, stwarzała możliwość podjęcia na jej łamach różnych zagadnień dotyczących wszystkich tych kwestii. W pracy autorka starała się więc przedstawić nie tylko struktury i działalność ugrupowań piłsudczykowskich, ale przede wszystkim ich programy, ocenę bieżących wydarzeń politycznych oraz koncepcje i projekty zorganizowania powojennej Polski.

Baza źródłowa, niezbędna do rekonstrukcji tych zagadnień, ma charakter niezwykle rozproszony. Składają na nią archiwalia, obszerny zasób wspomnień oraz literatura — pozornie bogata, w rzeczywistości jednak nie dająca odpowiedzi na wiele pytań lub traktująca kwestie związane z funkcjonowaniem organizacji piłsudczykowskich i ich programami bardzo pobieżnie. Najwięcej cennych informacji, które pozwoliły autorce w opracowaniu pierwszych dwóch rozdziałów pracy, dostarczyli sami członkowie konspiracji piłsudczykowskiej. Wykorzystane zostały protokoły przesłuchań ze spraw, które wytoczyły im peerelowskie organa bezpieczeństwa. Akta tych spraw przechowywane są w Instytucie Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie (dalej IPN). Cennych informacji dostarczyły archiwalia znajdujące się w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN). Kwerenda zespołów: Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj i Armia Krajowa zawierających raporty, sprawozdania i meldunki, pozwoliła na weryfikację informacji dostarczonych przez źródła IPN. Szczątkowe materiały poświęcone OPW i KON można odnaleźć także w AAN w dwóch innych zespołach: Konwent Organizacji Niepodległościowych oraz Polityczne ugrupowania w kraju w okresie okupacji. Zespoły te, zawierające projekt deklaracji OPW, odezwy, oświadczenia i ulotki, wzbogacają wiedzę o tych ugrupowaniach. Charakteryzując bazę źródłową, należy też zwrócić uwagę na archiwalia przechowywane w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie. W pracy zostały wykorzystane dwa zespoły: Archiwum Stanisława Kota i Centralne Archiwum Ruchu Ludowego. Ukazują one sytuację uchodźców polskich na Węgrzech i działania nowej ekipy rządzącej pod przewodnictwem gen. W. Sikorskiego, usilnie zwalczającej piłsudczyków. Archiwalia te dostarczyły też materiału porównawczego. Bardzo przydatne okazały się także źródła dotyczące wybitnego działacza KON, historyka W. Lipińskiego, przechowywane jako spuścizna Wacława Lipińskiego w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie, gdzie zostały złożone przez jego siostrę — Dionizę Wyszynską. Zbiór ten obejmuje m.in. życiorys W. Lipińskiego sporządzony przez D. Wyszynską oraz bogatą korespondencję autora pochodzącą głównie z okresu jego pobytu na Węgrzech. Istotne znaczenie miały też archiwalia zgromadzone w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Wykorzystany został Zbiór Stanisława Kiałki i niepublikowana monografia Jerzego Węgierskiego poświęcona dziejom konspiracji wojskowej i politycznej w okresie II wojny światowej w Małopolsce Wschodniej. Szczególną wartość mają przechowywane w Ossolineum wspomnienia jednego ze współzałożycieli Związku Młodych Narodowców, czołowego działacza OPW, szefa Wydziału Propagandowo-Prasowego tej organizacji Klaudiusza Hrabyka.

Podstawą źródłową pozostałych rozdziałów pracy są rezultaty kwerendy prasowej przeprowadzonej w AAN, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego oraz Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego. Dotarłam do większości pism wydawanych przez OPW, KON i grupę „Olgierda”. W pracy wykorzystane zostały roczniki pism OPW: „APW”, „Kadra Bezpieczeństwa”, „Młodzież Walcząca”, „Nurt”, „Państwo Polskie”, „Polska”, „Polska Gospodarcza”, „Przegląd Polityczny”, „Robotnik Polski”, „S”, „Zwrotnica”. Z pism KON w mojej pracy sięgnęłam do „Drogi”, „Informacji Polityczno-Prasowej”, „Myśli Państwowej”, „Spraw Ukraińsko-Polskich”, „Skrzydeł”, „Służby Państwu”, „Tygodnia”. Pisma grupy „Olgierda” reprezentują: „Polska Walczy”, „Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej” oraz „Inteligencja Pracująca”. Dotarłam też do broszur publicystów tych organizacji, przede wszystkim W. Lipińskiego, Janusza Makowskiego, Cecylii Świderkówny-Petrykowskiej, H. Józewskiego oraz J. Piaseckiego. Należy podkreślić, że wydawanie pism i broszur było głównym przejawem działalności ugrupowań piłsudczykowskich. W okresie okupacji OPW wydał łącznie 17 tytułów prasowych, KON — 18, a grupa „Olgierda” — 3. Analizując programy ugrupowań piłsudczykowskich, autorka nawiązywała do uwarunkowań zewnętrznych, etapów wojny i rozwoju stosunków wewnątrz koalicji antyfaszystowskiej. Starła się również porównywać programy tych organizacji, zwracając uwagę na podobieństwa i różnice.

W pracy wykorzystano także obszerną literaturę przedmiotu, która pozwoliła na uzupełnienie luk w archiwaliach. Ma ona zróżnicowany charakter. Dotychczas działalność organizacji piłsudczykowskich nie doczekała się pełnej syntezy. Dla poznania dziejów tego nurtu polskiego podziemia niezwykle znaczące są prace M. Gałęzowskiego, a zwłaszcza słownik biograficzny uczestników konspiracji piłsudczykowskiej i biografia W. Lipińskiego. Historyk ten jest także autorem dwóch artykułów poświęconych politycznym ugrupowaniom piłsudczykowskim w okresie II wojny światowej. Losy polskich uchodźców wojskowych w Rumunii, w tym internowanie i ucieczkę E. Śmigłego-Rydza, omówił Tadeusz Dubicki. Ten wybitny historyk jest jedynym w Polsce badaczem zajmującym się dziejami polskiej konspiracji w Rumunii. Bardzo przydatny był artykuł autorstwa Andrzeja Przewoźnika poświęcony piłsudczykom na Węgrzech. Nie mniej cenny jest artykuł Jerzego Cezarego Malinowskiego stanowiący zarys działalności OPW. Nieco uwagi piłsudczykom działającym w kraju poświęcił w swojej pracy Jacek Piotrowski. W ostatnim czasie daje się zauważyć wzrastające zainteresowanie tą problematyką. Na rynku księgarskim ukazała się książka autorstwa Arkadiusza Adamczyka, przy czym interesujące mnie dzieje organizacji piłsudczykowskich w kraju potraktowano w niej marginalnie.

Pełnego opracowania nie doczekała się także publicystyka ugrupowań piłsudczykowskich. Zagadnieniem, które zyskało najpełniejsze opracowanie, była kwestia przebiegu powojennej granicy zachodniej. Wymienić tutaj należy przede wszystkim pochodzącą z lat 60. pracę Mariana Orzechowskiego oraz z początku lat 90. W. Wrzesińskiego. Także inne kwestie poruszane przez pisma piłsudczykowskie znalazły pewne odbicie w literaturze, choć mają one charakter cząstkowy i pobieżny. Poglądy na przeszłość oraz tradycję historyczną obozu piłsudczykowskiego zostały podjęte w pracy Haliny Winnickiej. Problematyce rolnictwa w powojennej Polsce w koncepcjach piłsudczyków poświęcono nieco miejsca w pracy Czesława Madajczyka oraz Andrzeja Wojtasa. Stosunek do pokonanego agresora niemieckiego w wizji ugrupowań konspiracyjnych, w tym także obozu piłsudczykowskiego, został opracowany w pracy B. Pasierba. Próbę całościowego ujęcia wizji przyszłej Polski w myśli politycznej OPW podjął w swoim artykule J. C. Malinowski. Publicystyką KON zajmował

się natomiast Marian Piłka. Niektóre plany i projekty grupy „Olgierda” zostały poruszone przez Jana Kęsika w biografii politycznej twórcy tego ugrupowania — H. Józewskiego.

W polskiej historiografii, biorąc pod uwagę badania nad dziejami i myślą polityczną organizacji piłsudczykowskich w okresie II wojny światowej, można wyróżnić dwa etapy. Do lat 90. XX w. zainteresowanie tym tematem było znikome. Skupiało się na zagadnieniach związanych z programami i koncepcjami przebudowy Polski. Wśród historyków, którzy w swoich pracach podjęli się fragmentarycznej rekonstrukcji myśli politycznej OPW, KON i grupy „Olgierda”, byli: Janusz W. Gołębiowski, Władysław Góra, C. Madajczyk, Edmund Męclewski, M. Orzechowski, M. Piłka, H. Winnicka oraz A. Wojtas. Zainteresowanie piłsudczykowską myślą polityczną, aktywnością poszczególnych działaczy oraz działalnością OPW, KON i grupy „Olgierda” wzrosło od lat 90. XX w. i trwa po dzień dzisiejszy, czego najlepszym przykładem jest moja praca. Z nowych opracowań omawiających niektóre problemy w myśli politycznej organizacji piłsudczykowskich należy wymienić zwłaszcza prace E. Ponczka, K. Przybysza, W. Wrzesińskiego oraz artykuł J. C. Malinowskiego będący syntetycznym ujęciem poglądów OPW na kształt przyszłej Polski. Pojawiły się także biografie jednego z liderów KON — W. Lipińskiego autorstwa M. Gałęzowskiego oraz H. Józewskiego pióra J. Kęsika. Koniec XX w. i początek XXI w. przyniósł także artykuły autorstwa A. Przewoźnika i J. C. Malinowskiego oraz szczególnie cenne dla poznania dziejów konspiracji piłsudczykowskiej artykuły napisane przez M. Gałęzowskiego.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje lata II wojny światowej. Początkiem jest wrzesień 1939 r. i agresja niemiecka na Polskę, która stanowi wyraźną cezurę w najnowszej historii Polski oraz także w dziejach obozu sanacyjnego. Klęska wrześniowa rozbiła ten obóz i umożliwiła dojście do władzy przedwojennej opozycji politycznej. Datą końcową jest lato 1945 r., gdy próbujący reaktywować KON w Krakowie Feliks Gwiżdż i J. Sokołowski zostali aresztowani przez NKWD. Zasięg terytorialny pracy obejmuje obszar kraju w granicach sprzed 1 IX 1939 r. oraz Rumunię i Węgry, gdzie narodziła się koncepcja utworzenia organizacji piłsudczykowskiej i gdzie podjęte zostały pierwsze działania mające na celu realizację tego projektu.

Praca ma ujęcie problemowe i składa się z sześciu rozdziałów. W ramach pierwszych dwóch, o ile było to możliwe i celowe, przyjąłem układ chronologiczny. Pierwszy rozdział prezentuje działalność środowiska piłsudczykowskiego w latach 1939–1941 w Rumunii, na Węgrzech oraz w okupowanym kraju. Przedstawiono w nim okoliczności towarzyszące przekroczeniu granicy z Rumunią przez najwyższe władze RP w nocy z 17 na 18 IX 1939 r., ich internowanie, ze szczególnym uwzględnieniem postaci Naczelnego Wodza marszałka E. Śmigłego-Rydza, wokół którego następnie skupiali się piłsudczycy internowani w Rumunii i na Węgrzech. Omówiono także przygotowania do ucieczki marszałka z Dragoslavele oraz jego ucieczkę w grudniu 1940 r. na Węgry. Zaprezentowano też działalność piłsudczyków przebywających w Budapeszcie. Liderem jednej z grup był J. Piasecki, a drugiej W. Lipiński. Odmienne poglądy przywódców obu grup uniemożliwiły stworzenie zwartej organizacji politycznej. Różnice dotyczyły zwłaszcza oceny klęski wrześniowej i stosunku do byłego Naczelnego Wodza. J. Piasecki był gorącym zwolennikiem powrotu E. Śmigłego-Rydza do kraju. Stał na stanowisku, że marszałek nie ponosi żadnej winy za klęskę wrześniową i dlatego w przyszłości powinien stanąć na czele ruchu podziemnego w kraju. W jego przekonaniu zadaniem najpierw grupy, a potem organizacji powinno być usprawiedliwienie i wybielanie postaci marszałka, zwłaszcza w związku z klęską wrześniową, i pod tym kątem kształtowanie opinii publicznej. W. Lipiński bardziej krytycznie oceniał postać byłego Naczelnego Wodza. Uważał, że E. Śmigły-Rydz nie ma szansy odegrania czołowej roli w kraju i z te-

go powodu nie powinien tam wracać. Jego zdaniem, mimo wielu okoliczności usprawiedliwiających postępowanie E. Śmigłego-Rydza, były Naczelnny Wódz ponosił część odpowiedzialności za wrzesień 1939 r. i jako mąż stanu, który nie zdał egzaminu, nie powinien stawać na czele ruchu konspiracyjnego. Konflikt między liderami obu grup przybrał na sile po przygotowaniu w kwietniu 1941 r. tekstu przysięgi OPW. Zdaniem W. Lipińskiego nie rozstrzygała ona, czy tworzona organizacja będzie wojskowa, czy polityczna. Od tego miał zależeć charakter relacji między przywódcą a pozostałymi członkami. Dla byłego dyrektora Instytutu Józefa Piłsudskiego nie do przyjęcia było jednoosobowe kierownictwo organizacji, bez jakiegokolwiek kontroli szerszego gremium, do czego dążył J. Piasecki. Narastający przez całe lato 1941 r. konflikt między J. Piaseckim a W. Lipińskim zakończył się odsunięciem tego ostatniego od OPW. W rozdziale opisano także przygotowania pod kierunkiem byłego wiceministra komunikacji i powrót E. Śmigłego-Rydza do kraju. Omówiono w nim zaangażowanie przedstawicieli tego środowiska w budowę SZP. Zaprezentowano pierwsze drobne polityczne organizacje piłsudczykowskie w Warszawie, Krakowie, w Wilnie i we Lwowie. Wskazano także na organizacje konspiracyjne innych nurtów, w których budowę włączyli się piłsudczycy.

Rozdział drugi poświęcony został omówieniu struktur i działalności OPW, KON i grupy „Olgierda” w latach 1942–1945. Przedstawiono w nim różnice ideologiczne między OPW i KON. Przywódca grupy „Myśli Państwowej”, a następnie KON Z. Hempel uważał OPW za kontynuację Obozu Zjednoczenia Narodowego. Deklarował, że on i jego zwolennicy biorą odpowiedzialność wyłącznie za to, co działo się w Polsce za życia J. Piłsudskiego. Odcinali się natomiast od okresu 1935–1939. Działacze skupieni wokół Z. Hempela za spadkobiercę idei marszałka J. Piłsudskiego uważali Walerego Śławka. Stąd w sferach Polski Podziemnej grupę tę, a następnie KON, często nazywano „ślawkowcami”. Organizacje dzieliło też podejście do rządu W. Sikorskiego. Choć obie uznawały go, a zarazem były w stosunku do niego w opozycji, to jednak środowisko „Myśli Państwowej” znacznie ostrzej atakowało rząd na emigracji, zwłaszcza za zawarcie układu z 30 VII 1941 r. OPW zbyt surową krytykę rządu uważał za szkodliwą ze względu na konieczność utrzymania poczucia jedności wobec okupantów. Oprócz spraw ideologicznych i programowych rozdzwięk między ugrupowaniami pogłębiła sprawa broszury napisanej przez W. Lipińskiego podczas pobytu na Węgrzech zatytułowanej *Wojna polsko-niemiecka. Kampania wrześniowa w Polsce w r. 1939*. OPW potępił KON za drugie wydanie tej broszury w 1943 r. wyłącznie pod swoim szyldem. Z krytyką OPW spotkała się też postawa W. Lipińskiego, który przebywając na Węgrzech, deklarował się jako zwolennik E. Śmigłego-Rydza, natomiast po powrocie do kraju w marcu 1942 r. związał się z grupą „Myśli Państwowej”, a następnie z KON. W rozdziale zaprezentowano też kierownictwo trzech organizacji piłsudczykowskich, struktury na szczeblu centralnym i o ile to było możliwe w terenie. Pokazano formy aktywności, koncentrując się szczególnie na działalności prasowej z uwagi na to, że działalność wydawnicza była dla tych organizacji najważniejsza. Dokonano prezentacji pism. Omówiono sposób funkcjonowania drukarni. Zaprezentowane zostały także relacje z innymi ugrupowaniami konspiracyjnymi i stosunek do podziemnego wojska.

W rozdziale trzecim scharakteryzowano poglądy piłsudczyków na przebieg powojennych granic Polski. Obszerne fragmenty prezentują paletę argumentów mającą uzasadniać potrzebę utrzymania na wschodzie granicy traktatu ryskiego. Piłsudczycy granicę tę uważali za symbol niezależności państwa. Rezygnacja z niej oznaczała dla nich istotną redukcję powierzchni i ludności Polski. Inny kształt granicy wschodniej członkowie tych organizacji uważali za równoznaczny z zaprzepaszczeniem wielowiekowego dorobku Polski na Kresach

Wschodnich. Ewentualne odcięcie ziem wschodnich — według nich — utrudniłoby zorganizowanie Polsce bloku środkowoeuropejskiego. Rozdział przybliży też różne koncepcje przebiegu powojennej granicy polsko–niemieckiej. Najczęściej piłsudczycy opowiadali się za przyłączeniem do Polski ziem do Odry i Nysy Łużyckiej. Pojawiły się też inne propozycje. OPW zgłosił postulat przesunięcia granicy zachodniej za te rzeki, wcielenia Rugii oraz stworzenia państewka Serbów Łużyckich. Natomiast grupa „Olgiarda” z obawy przed posiadaniem przez Polskę zbyt dużej mniejszości niemieckiej ograniczyła swe żądania do wcielenia do Polski Prus Wschodnich i części Śląska. Postulowane przez organizacje piłsudczykowski utrzymanie granicy wschodniej z 1 IX 1939 r. narzucało potrzebę określenia powojennej polityki państwa wobec mniejszości narodowych na Kresach Wschodnich. Koncepcje rozwiązania tego problemu, ocenę dorobku dwudziestoletnich rządów polskich na ziemiach wschodnich oraz ocenę wydarzeń na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podjęto w dalszej części rozdziału trzeciego. Celowo pominięto kwestie dotyczące mniejszości żydowskiej. Problem ten został poruszony w rozdziale szóstym, gdyż w koncepcjach ekonomicznych organizacji piłsudczykowski pobrzmiewał antysemityzm.

Wizji miejsca Polski w Europie i świecie w programach piłsudczyków poświęcony jest rozdział czwarty. Uwypuklona została opinia tych ugrupowań na temat bieżących stosunków polsko–radzieckich. Organizacje tego nurtu traktowały Niemcy i ZSRR jako równorzędnych wrogów Polski. Upadek III Rzeszy uważano za nieunikniony, choć był on dla nich zaledwie połową sukcesu. Równie ważne było niedopuszczenie ZSRR na ziemie polskie. Wiele uwagi poświęcono ocenie układu Sikorski–Majski. Piłsudczycy podkreślali, że był on odejściem od zasady niezależności polityki zagranicznej Polski, która została wypracowana w dwudziestolecium międzywojennym. Układ krytykowano też za to, że pominięto w nim kwestię polskiej granicy wschodniej. Premierowi gen. W. Sikorskiemu zarzucono, że podpisując go, nie wziął pod uwagę całokształtu dotychczasowych stosunków polsko–rosyjskich. Ugrupowania piłsudczykowski bez emocji przyjęły zerwanie stosunków dyplomatycznych między rządem RP a ZSRR. Działania wschodniego sąsiada były, ich zdaniem, skutkiem błędnej polityki polskiego rządu emigracyjnego. Dostrzegano niechęć ZSRR do zawierania układów zbiorowych i preferowanie bilateralnych, zapoczątkowanych układem radziecko–czechosłowackim. Ostrzegano, że realizacja koncepcji radzieckiej oznaczać będzie przekreślenie wartości Karty Atlantycznej i wyeliminowanie USA i Wielkiej Brytanii z decydowania o losach Europy Środkowej. Mimo to piłsudczycy wierzyli w pomoc Polsce aliantów zachodnich, zwłaszcza USA, które oceniali jako przeciwnie rozszerzaniu wpływów ZSRR na kontynencie europejskim. W rozdziale tym zaprezentowana została ich koncepcja powojennej polityki zagranicznej Polski, którą widziano jako kontynuację polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. Jej zasadniczą cechą miała być niezależność, a celem nadrzędnym zbudowanie między Niemcami a ZSRR trzeciej, samodzielnej siły politycznej, co wyrazić się miało w utworzeniu na obszarze Europy Środkowo–Wschodniej bloku pod przewodnictwem Polski. Jego fundamentem miał być związek polsko–czeski. Oprócz Polski i Czech najczęściej jako ewentualnych członków bloku wymieniano Słowację, Węgry, Litwę. Koncepcję zorganizowania państw położonych na północnym wybrzeżu bałtycko–czarnomorskim uzasadniano argumentami geopolitycznymi, historycznymi i ekonomicznymi. Kierowniczą rolę w bloku środkowoeuropejskim, jako największe i najpotężniejsze państwo, miała odgrywać Polska. Dużą wagę przykładano do potrzeby nawiązania i utrzymania kontaktu z państwami skandynawskimi, zwłaszcza z Finlandią. Dodatkowym gwarantem bezpieczeństwa Polski miał być sojusz z państwami zachodnimi, w których interesie — jak zakładano — będzie przymerze z Polską. W rozdziale czwartym omówiono także stosunek piłsudczyków do pokona-

nego agresora niemieckiego. Odpowiedzialnością za wojnę obarczono cały naród niemiecki. Żądano, aby Niemcy wypłaciły odszkodowania za wyrządzone krzywdy i poniosły koszty odbudowy Polski. Domagano się wysiedlenia wszystkich Niemców z ziem polskich, okupacji i podziału terytorium III Rzeszy.

Politykę wewnętrzną powojennego państwa omówiono w rozdziale piątym. Zaprezentowano w nim opinie piłsudczyków o konstytucji kwietniowej. Wszystkie organizacje tego nurtu podkreślały jej doniosłość i olbrzymią rolę. Jej największą zaletą było zapewnienie — mimo klęski wrześniowej, okupacji kraju i internowania władz — ciągłości najwyższych organów władzy państwowej. Uważano ją za pierwszy pozytywny krok na drodze do ulepszenia wewnętrznej organizacji Polski i jej wzmocnienia. Jednocześnie mocno akcentowano wady ordynacji wyborczej z 1935 r. W rozdziale tym przedstawiono też opinie ugrupowań piłsudczykowskiach o totalitaryzmie i demokracji, poglądy na rolę państwa, prawa jednostki oraz projekty reform administracyjnych. Omówiono także stosunek piłsudczyków do funkcjonujących na polskiej scenie politycznej organizacji i partii politycznych. Najsurowszą ocenę wystawiono Polskiej Partii Robotniczej, którą uważano za ugrupowanie radzieckie. Ostrej krytyce, która była najprawdopodobniej spowodowana nieobecnością piłsudczyków w tym ciele politycznym, poddano Krajową Reprezentację Polityczną. Ogłoszoną przez nią deklarację z 15 VIII 1943 r. uważano za niezgodną z zapisami konstytucji kwietniowej. Wielkiej czwórce rządu londyńskiego zarzucono walkę o władzę i wpływy w społeczeństwie zamiast dążenia do uwolnienia kraju od okupantów. Z nadzieją natomiast przyjęto powołanie Rady Jedności Narodowej, do której piłsudczycy już zostali zaproszeni.

Rozdział szósty, ostatni, poświęcony został wizji ustroju społeczno-gospodarczego powojennej Polski. Podobnie jak przed 1939 r., tak w okresie II wojny światowej zagadnienia ekonomiczne nie były dla piłsudczyków najistotniejsze. W rozdziale omówiono ich poglądy na rolę państwa w gospodarce. Miało ono w każdej dziedzinie życia społeczno-gospodarczego prowadzić politykę interwencjonistyczną, a nawet etatystyczną, co było wyraźnym nawiązaniem do polityki gospodarczej prowadzonej przez rządy sanacyjne. Podkreślano potrzebę wprowadzenia po wojnie gospodarki planowej. W rozdziale zaprezentowano też poglądy piłsudczyków na strukturę własności w rolnictwie i pozarolniczych działach gospodarki. Akcentowali oni potrzebę upaństwowienia podstawowych gałęzi gospodarki pozarolniczej. Natomiast w rolnictwie za najlepszą formę władania ziemią uznawano własność prywatną. Podkreślano konieczność przebudowy struktury społecznej, co miało się dokonać przez przejście nadmiaru ludności wiejskiej do pracy w mieście. Ważne miejsce w koncepcjach gospodarczych piłsudczyków zajmowały projekty przejścia handlu i przemysłu z rąk żydowskich. Rozważania zamknęła prezentacja poglądów tych ugrupowań na szkolnictwo i kulturę. Akcentowano potrzebę wychowywania młodego pokolenia w tradycji i zgodzie z ideałami J. Piłsudskiego. Eksponowano rolę i wartość rodzimej tradycji i kultury oraz ostrzegano przed zgubnym wpływem nadmiaru zapożyczeń z kultur obcych.